MİMARLIK 427

MİMARLIK GÜNDEM: KENTSEL DÖNÜŞÜMDE KAYBEDİLEN MÜŞTEREKLER

ANMA: MURAT BALAMİR NİŞAN YAUBYAN

POPÜLİZM VE KATILIMCILIK: TÜRKİYE'DE SON DÖNEM DENEYİMLERİ

BODRUM CENNET KOYU VE GÖKBURUN

COP26, KÜLTÜREL MİRAS VE İKLİM

DÜNYA KENTSEL FORUMU / WUF 11

TAKSİM ÜZERİNDEN KATILIMCI MİMARLIK MODELİ

YİTİRİLEN MODERN MİRAS: SAKARYA ATATÜRK ANITI - SAKARYA HÜKÜMET MEYDANI

ISSN 1300-4212
05
9 771300 421208

Yitirilen Modern Miras: Sakarya Atatürk Anıtı - Sakarya Hükümet Meydanı

Gürkan Okumuş, Özgür Ediz

Türkiye'de modernizm anlayışı, bir ulus-devlet inşa etme hedefi çerçevesinde bir devlet ideolojisi olarak karşımıza çıkmakta. Bu anlayış doğrultusunda, modern kent planlama yaklaşımıyla gelişen kentsel mekân arayışları, odağında Atatürk heykelinin bulunduğu ve devletin temsil edildiği bir alanı tarifliyor. Yazarlar, Türkiye'deki Atatürk anıtları pratiğinde yenilikçi bir yeri olan Sakarya Atatürk Anıtı ile mimar-heykeltıraş işbirliğinin bir ürünü olan Sakarya Hükümet Meydanı'nın tarihsel süreçteki değişimine odaklanıyor.

Gürkan Okumuş
Arş. Gör., Nişantaşı Üniversitesi

Özgür Ediz
Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi Mimarlık Bölümü

İDEOLOJİK BİR TEMSİL: CUMHURİYET MEYDANI VE ATATÜRK ANITI

Türkiye'de modernist yaklaşım, "bir ulus-devlet kurma" süreci doğrultusunda devlet ideolojisi olarak benimsenmiştir. Bu ulus-devlet idealinin siyasal yönünün yanı sıra, bağımsız ve toplumsal bilinç düzeyinde kurulması başat hedefler arasında yer almıştır. Söz konusu hedeflerin başarılabilmesi bağlamında Cumhuriyet yönetimi, mekânsal planlamalara önemli bir misyon yüklemiştir.[1] Mekânsal uygulamaların en belirgin görünürlüğe sahip olanı ise "eski" nin yerine "yeni" rejimin temsil edildiği "Cumhuriyet (Hükümet) Meydanları" olmuştur.[2]
Yeni rejimle birlikte devletin bizzat kendisinin yürütmüş olduğu modernist kent planlama pratiğinin rasyonel, devlet merkezci ve çağdaş bir yaklaşımla ele alındığı bu alanlar, yönetimin varlığının / gücünün mekânsal boyutta temsil edildiği ve rejimin kavramsal taşıyıcı unsurlarının kentte belirgin olarak görünüm kazandığı bir "kamusal alan modeli" tanımlamaktadır.

Yeni kentsel yaklaşım düşüncesi, kent merkezini ticari işlevlere sahip bir mekânsal birlikteliğin oluşturduğu Osmanlı kent dokusundan oldukça farklı olmakla beraber ulus-devlet anlayışını, seküler yaşamı, çağdaşlığı, Cumhuriyet devrimlerini ve batılılaşmanın sembollerini taşıyan birtakım mekânsal düzen ve mimari unsurları içermektedir.[3]

Dönemin çağdaş ve modern anlayışıyla birebir uyuşan bu kamusal alanın etrafında oluşturulacak mimari programı içerisinde ise yönetimin temsilcisi, devlet yapıları (belediye binası, hükümet konağı, adliye, vilayet, maliye binaları), halkevi binaları, okul (Gazi İlkokulu) binaları ve kamusal hayatın geçtiği toplanma ve buluşma noktaları olan tiyatro ve sinema binaları yer almaktadır. Belirli bir mekânsal kurgu içerisinde yaratılan söz konusu alanın tanımlayıcı en önemli unsuru ise kentsel mekânın referans noktası olan Atatürk anıtları olmuştur.

İdeolojik bir temsil ihtiyacı doğrultusunda inşa edilen bu anıtlar, ulusal kimlik ve kentsel-toplumsal belleğin oluşumunda önemli bir role sahip işaret öğeleri olarak kentin merkezinde yer almıştır. Meydanlarda halkevi yapıları ile birlikte alanın tanımlanmasında başat unsur olarak yer alan anıtlar, yönetimin ifade ettiği düşünce ve söylemlerin topluma ulaşmasındaki en uygun sanat türü olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, Atatürk anıtları, Cumhuriyet ideolojisinin varlığını somut bir biçimde kitlelere duyurmayı ve halk nezdinde yeni rejimin benimsenmesini amaç edinmiştir.[4]

Çalışma kapsamında ele alınan; Atatürk (Gazi) Bulvarı üzerinde ve Cumhuriyet (Hükümet) Meydanı'nın merkezinde yer alarak etrafındaki kentsel alanı biçimlendirip düzenli ve bütüncül mekânlar dizini yaratan ve kentin yeni fonksiyonel merkezinin odak noktasında konumlanan Atatürk anıtı, yerin / kentin kimlik temsiliyetinde simgesel bir güce sahip, mekânı kurgulayan / yaratan bir plastik unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.[5] Ancak, günümüzde ülke genelinde Cumhuriyet dönemi kamusal alan modeli ve dolayısıyla Atatürk anıtlarının mekânsal bellekten hızlı bir şekilde silinme çabası görülmektedir. Bu duruma ilişkin en çarpıcı örneklerden biri ise dönemine göre yenilikçi ve çağdaş bir anlayışla inşa edilmiş Sakarya Atatürk Anıtı ve Hükümet Meydanı oluşturmaktadır.

Kaynak: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Koleksiyonu, Altan Balcıoğlu Arşivi (Fotoğraf: Keskin Color, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul)

1. Adapazarı Atatürk Bulvarı, 1964 yılına ait fotoğrafta solda eski Halkevi binası tam karşısında adliye, maliye ve vilayet binaları ve Hükümet Meydanı.

NAFIA VEKALETİNDEN :

Sakarya Hükûmet Konağı Proje Müsabakası

Sakarya Vilâyetinde inşa olunacak hükûmet konağı binası projelerinin hazırlanması işi Nafia Vekâleti Yapı ve İmar İşleri Reisliği tarafından müsabakaya çıkarılmıştır.

1 — Müsabakaya yalnız T. C. vatandaşı olan Y. Mimar, Y. Mühendis, Mimar ve Mühendisler iştirak edebilirler.

2 — Müsabakada (Mimarlık ve Şehircilik müsabakalarına ait yönetmelik hükümleri aynen câridir.

3 — Jüri aşağıdaki zevattan müteşekkildir.

a) Hüseyin KARA Y. Mimar
b) Gündüz OZDES Y. Müh. Mimar
c) Affan KIRIMLI Y. Mimar
d) Nezih ELDEM Y. Mimar
e) Sabih OKE Y. Mimar
Raportör: Sedit ANULAY Y. Müh. Mimar
Yedek üye: İlhan ARTUNER Y. Müh. Mimar
» » : Necdet SALVUZ Y. Mimar

4 — Müsabakada derece alanlara verilecek mükâfatlar:

1 inciye 9.000 T.L.
2 nciye 6.000 T.L.
3 üncüye 4.000 T.L.
3 Mansiyon 1.500 er T. L.

5 — Müsabaka 17 Ekim 1955 pazartesi günü saat 17.00 de nihayete erecek ve hiçbir surette uzatılmıyacaktır. Projelerin bu tarihe kadar müsabaka yönetmeliği hükümleri dahilinde Nafia Vekâleti Yapı ve İmar İşleri Reisliğine teslim edilmiş olması lâzımdır.

6 — Müsabakaya ait şartname ve evrak Nafia Vekâleti Yapı ve İmar İşleri Reisliğinden temin edilir. (9357)

Kaynak: Milliyet Gazetesi Arşivi, 13 Temmuz 1955.

2. Sakarya Hükümet Konağı Proje Müsabakası'na dair *Milliyet* gazetesinde çıkan bir haber.

Kaynak: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Koleksiyonu, Atilla Orhun Arşivi (Fotoğraf: Hayri Yazıcıgil)

3. 1959 yılına ait fotoğrafta Sakarya Hükümet Konağı inşası sürmekte.

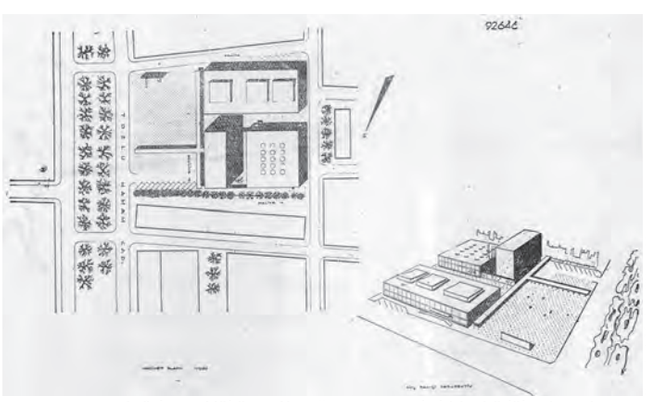
SAKARYA HÜKÜMET MEYDANI'NIN MEKÂNSAL OLUŞUM SÜRECİ

Sakarya'da Cumhuriyet dönemi modernist kent anlayışının oluşumu ve bu doğrultuda gerçekleşmiş olan planlanmış bir ana bulvar aksı ile etrafında oluşturulmuş devlet yapıları ile meydan ilişkisinin görülmesi, 1 Aralık 1954 tarihinde kentin vilayet oluşu sonrası gerçekleşmiştir. Sakarya'nın vilayet olması sonucunda merkez ilçesi Adapazarı olan Sakarya vilayeti kurulmuş ve dolayısıyla kentte idari bir merkez ihtiyacı doğmuştur. Bu çerçevede, 1892-1895 yıllarında Adapazarı Kaymakamı Müzhet Paşa tarafından yaptırılan kamu binalarının 1958-1960 yıllarında dönemin belediye başkanı Ali Necdet Güven tarafından yıktırılmasının ardından bulvar ve yeşil bir aks olarak düzenlenen alanda Atatürk Bulvarı - Cumhuriyet (Hükümet) Meydanı - Hükümet Konağı - Atatürk Anıtı ilişkisi yaratılmak istenmiştir.[6] Bununla birlikte, eskiden şehrin merkezi niteliğinde olan Uzun Çarşı, Orhan Cami ve çevresi merkezi rolünü kaybetmeye başlamıştır. Şehrin gelişimi yönünde belirleyici bir rol oynayan ve yeni kent omurgası olarak oluşturulan Atatürk Bulvarı'nın 1964 yılında genişletilmesiyle beraber yeni merkez, bulvar ve çevresindeki yeni alana doğru kayarak bu alanda konumlanmıştır.[7] (**Resim 1**)

Adapazarı'nın modern ve çağdaş yüzünü sembolize eden bu omurga üzerinde, Cumhuriyet dönemi kamusal alan yaratma pratiğinin başlıca unsuru olan, devletin varlığını mekânsal boyutta temsil ettiği, güç ve karakterini yansıttığı idari bir merkez oluşturmak istenmiştir. Bu çerçevede, geniş bir bulvar aksında oluşturulmak istenen devlet yapıları kompleksi için, 1955 yılında Bayındırlık Bakanlığı tarafından "Sakarya Hükümet Konağı Proje Müsabakası" açılmıştır.[8] (**Resim 2**)

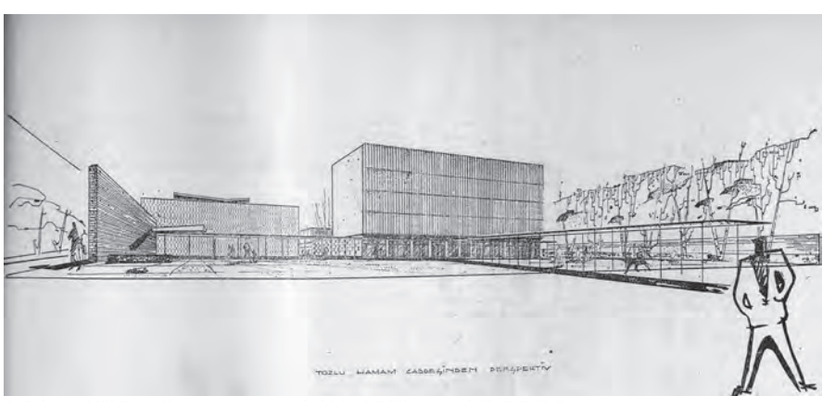
Söz konusu mimari programın inşası için açılan yarışmayı, Enis Kortan, Avyerinos Andonyadis, Nişan Yaubyan ve Harutyun Vapurciyan'dan oluşan mimar ekip kazanmıştır.[9] Üç kitleden oluşan vilayet, adliye ve maliye binalarının proje hizmetleri 1956 yılında tamamlanırken inşa çalışmaları ise 1962 yılında bitirilmiş ve kompleks kullanıma açılmıştır.[10] (**Resim 3**)

Kompleks, II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa ve Amerika'da benimsenen uluslararası üslup (stil) akımının Türkiye'deki yerel ve özgün yansıması niteliğine sahiptir.[11] Kamu yapılarını organize bir biçimde birleştirerek tek bir çatı altında toplayan ve dönemin parçacıl mekânsal bağlamıyla uyum içerisinde bir kompozisyon oluşturan komplekste her yapının kendi başına bir

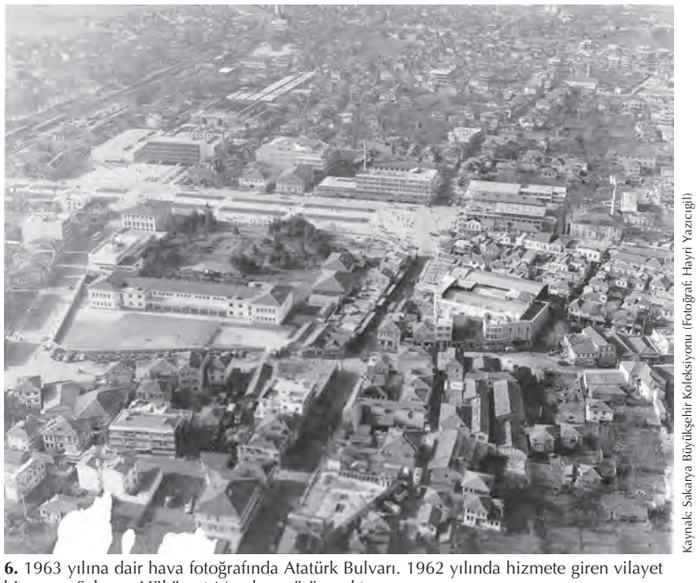
Kaynak: **Arkitekt**, 1956, s.106.

4. Sakarya Hükümet Konağı yarışmasında birinci ödüle ait vaziyet planı ve perspektif görünüşü.

Kaynak: **Arkitekt**, 1956, s.105.

5. Sakarya Hükümet Konağı yarışmasında birinci ödül, perspektif görünüşü.

Kaynak: Sakarya Büyükşehir Koleksiyonu (Fotoğraf: Hayri Yazıcıgil)

6. 1963 yılına dair hava fotoğrafında Atatürk Bulvarı. 1962 yılında hizmete giren vilayet binası ve Sakarya Hükümet Meydanı görünmekte.

Kaynak: Sakarya Büyükşehir Koleksiyonu (Fotoğraf: Hayri Yazıcıgil)

7. 1960'larda Sakarya Hükümet Meydanı görünümü.

plastik değeri bulunmaktadır. Şehrin yeni kamusal arayüzünü oluşturan alandaki vilayet yapısının strüktürel sistemden bağımsız bir biçimde tasarlanan cam metal cephe karakteri, meydan ile güçlü bir ilişki kurmaktadır. Ayrıca yapı, 1960'lı yıllarda Türkiye'de açılan yarışmalar çerçevesinde üretilen kamu binaları için mimari kurgu / yaklaşım modelini belirleyen komplekslerden biri olmuştur.[12]

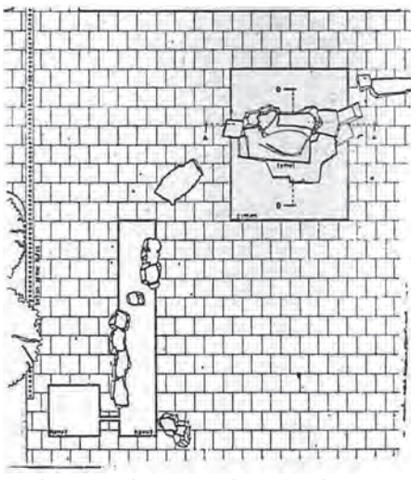
Rasyonalizmin en önemli örneklerinden birisi olması ve bu bağlamda Sakarya'da inşa edilmiş ilk uygulama olması nedeniyle Türkiye mimarlık tarihinde oldukça önemli bir yapı grubu olan kompleks, Hükümet Meydanı'na hakim bir biçimde konumlanmaktadır. Dönemin en önemli mimarlık temsilcilerinden olan Le Corbusier ve Mies van der Rohe'nin tasarım prensiplerinin yansımalarının belirgin bir biçimde görüldüğü komplekste insan ölçeğindeki yüksekliklerle meydanı tanımlayan bir düzen oluşturulmuştur. Alanın kuzeyinde yer alan ağaç dizisi ve güneyindeki anıtsal duvar, meydanı sınırlayan unsurlar olmuştur. (**Resim 4, 5**) Sakarya Hükümet Meydanı'nda merkezî idarenin "temsiliyet unsuru" olarak görülerek tören alanına bakacak bir biçimde konumlandırılan, adliye ve maliye binalarına oranla daha yüksek tasarlanan vilayet binası, inşa süreci ve uygulama bağlamında bünyesinde pek çok ilki barındırmaktadır. Tamamen yerel malzemeyle üretilen binadaki ofis odalarını ayıran iç perde duvarlar, Türkiye'de ilk kez portatif-hafif bölücü panolar şeklinde yapılmış ve böylece iç mekânda esneklik yaratılmıştır. Yine ülkede ilk kez uygulanan cam perde duvar ise, binanın dış duvarlarını oluşturmuştur.[13]

Saf dikdörtgen euclides prizmalarından oluşan yapıların formel kurguları özenle belirlenirken mimarideki biçimsel yaklaşım pürizm ilkesini yansıtmaktadır. Bu üç simetrik ve durağan biçimdeki devlet yapısı, Hükümet Meydanı ve çevresi ile oran - ölçek ilişkisi açısından uyumlu bir birliktelik oluştururken, hem kitlelerin alanla olan ilişkisi hem de yarattıkları dış mekânlar, alandaki doluluk-boşluk organizasyonunu ortaya çıkarmaktadır. (**Resim 6, 7**) Böylelikle mimari kurguyu oluşturan yapıların zemin katında gerek iç mekân ve gerekse arayüzü oluşturan dış mekânlar arasındaki geçiş sağlanmış ve hacimsel boşluk oluşturulmuştur. Ana kitlenin kolonlar aracılığıyla yükseliyor izlenimi vermesi, bağımsız cephe ve esnek kat planları gibi dönemin özgün tasarım prensipleri yapıda oldukça belirgindir.[14] Zemin katta bırakılan boşluk, meydanla bütüncül ve kesintisiz bir ilişki kurulmasını sağlarken geniş ve davetkar bir kamusal alan yaratmaktadır. Bu devlet yapılarının ön kısmındaki kentsel alanda yapılacak çevre düzenlemesinin ve Atatürk anıtı tasarımının olacağı fikri, kompleks inşasının bitiminden kısa bir süre sonra gündeme gelmiş ve çalışmalara başlanmıştır.

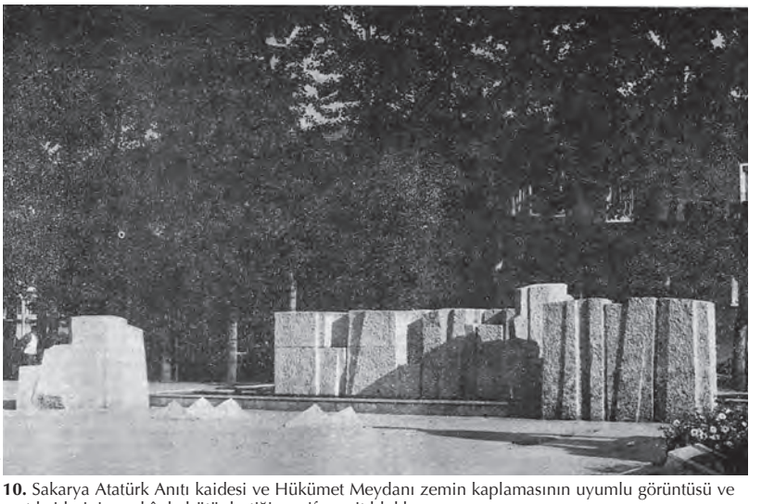
Kaynak: **Arkitekt**, 1968, s.103.

8. Sakarya Atatürk Anıtı ve Hükümet Meydanı, *Arkitekt* dergisinin 331 numaralı sayısında 1968 yılında Muhlis Türkmen'in kaleme aldığı "Atatürk Anıtı Meydan Tanzimi" başlıklı kapak fotoğrafı olarak yer alıyor.

Kaynak: **Arkitekt**, 1968, s.103.

9. Sakarya Atatürk Anıtı ve Hükümet Meydanı zemin kaplamasını gösteren 1/400 ölçekli vaziyet planı. Anıt - sert zemin tasarımı ve granit kayaların yerleşim planı.

Kaynak: **Arkitekt**, 1968, s.103.

10. Sakarya Atatürk Anıtı kaidesi ve Hükümet Meydanı zemin kaplamasının uyumlu görüntüsü ve anıt kaidesinin mekânla bütünleştiği masif granit bloklar.

Kaynak: **Arkitekt**, 1968, s.103.

11. Sakarya Atatürk Anıtı'nın kaidesiyle birleşen havuz ve granit bloklardan oluşan peyzaj tasarımı.

Kaynak: **Arkitekt**, 1968, s.103.

12. Atatürk heykeli ve kaidede yer alan soyut olarak ifade edilen kitleler arası uyumu gösteren kesit

SAKARYA ATATÜRK ANITI İNŞASI

Hükümet alanında yer alan devlet yapılarının hizmete girmesinden iki sene kadar sonra alanın mekânsal temsilinde referans ögesi olacak Atatürk Anıtı ve meydan düzenlemesi için "Sakarya Atatürk Anıtı ve Çevre Düzenlemesi Proje ve Heykel" adlı bir ulusal yarışma daha açılmıştır.[15] Yarışmayı mimar-heykeltıraş sanatçı grubu olan Muhlis Türkmen, Sadi Çalık, Nusret Suman kazanmıştır. Dönemin çağdaş ve özgün çalışmalarından biri olan anıt ve meydan düzenlemesi 1968 yılında *Arkitekt* dergisinin kapağında Muhlis Türkmen'in "Atatürk Anıtı Meydan Tanzimi" başlıklı yazısında kendine yer bulmuştur. (**Resim 8**)

Mevcut Sakarya Hükümet Konağı önünde ayrılmış bir alanda açılan yarışmanın sonucunda, 1964 yılında uygulaması yapılan Sakarya Atatürk Anıtı, konunun büyüklüğü ve kapsamı içerisinde bütüncül bir oluşumu anlatan ve mimari sanat birliğini amaç edinen bir proje olarak göze çarpmaktadır. Bilinçli bir mekânsal düşüncenin ürünü olarak granit blokların alandaki yerleşimleri ve anıt-meydan ilişkisinde kullanılan materyallerin birbirleriyle uyum ve ahengi, mimar (Muhlis Türkmen) ve heykeltıraşın (Sadi Çalık) iç içe müşterek ve işbirliği içerisinde çalışmasının bir yansımasını göstermektedir.[16] Plastik sanatlar sentezinin bir örneği niteliğinde olan anıt-meydan ilişkisi, dönemin çağdaş tasarım ilkelerini ortaya koymaktadır. (**Resim 9, 10**) Elibal'ın söylemi de alandaki mimar ve heykeltıraşlar arasındaki işbirliğini destekler niteliktedir: "Sakarya ili Atatürk heykelini Nusret Suman oluştururken, Sadi Çalık da heykelin kaide ve alan düzenlemesini tümler. Bu birlikte çalışma seçkin bir işbirliği olduğu kadar, kendisinin bu yoldaki titiz çabasına da, gelecekteki çalışmalara katkısı bulunacak ayrı bir araştırmadır da"[17]

Sanatların birlikteliği, mimarlık ve plastik sanatlar sentezi düşüncelerinin ürünü olarak Sakarya Hükümet Meydanı'nda yer almış olan bu yapı, Türkiye'de inşa edilmiş Atatürk anıtları içerisinde soyut ve figüratif formların parçalı / bağımsız olarak bir arada kullanıldığı ilk örnek olarak gösterilebilir.[18] Geleneksel anıt anlayışından uzaklaşarak kaide - heykel ilişkisinin yenilikçi ve çağdaş bir biçimde yorumlanması ve aynı zamanda soyut kaidenin heykelle ve meydanla bütünleşen plastik-optik bir unsura dönüşümü anıtı özgün yapan özelliklerdendir. Bu noktada, o güne kadar figüratif üsluba uygun bir biçimde yapılan Atatürk anıtının kaidesinin mimari bir peyzaj elemanı olarak düşünülerek heykel mekân birliğinin kuvvetlenmesini sağlamak ve bir sentez oluşturma yaklaşımı, çağdaş bir adım olarak nitelendirilebilir.[19]

Bu çerçevede, 1953 senesinde "plastik sanatların sentezi" düşüncesini benimseyen heykeltıraşlar İlhan Koman, Hadi Bara ve mimar Tarık Carım'ın kurmuş olduk-

Kaynak: Salt Araştırma Gültekin Çizgen Koleksiyon Arşivi

13. Sakarya Atatürk Anıtı peyzaj unsurları ve Hükümet Meydanı.

ları Türk Grup Espas'ın20 savunduğu anlayışa paralel bir yaklaşımla heykel ve mimariyi mutlak bir bütünlük içerisinde gören Çalık, bu birliktelik / sentez sonucunda çağdaş bir ürünün ortaya çıkacağını düşünmüştür. Mimarinin, iç mekân ya da dış mekânda yer alan heykel vasıtasıyla plastik bir ifade kazandığını ifade etmiştir.[21] Anıtlara ilişkin çevresel modelaj ve mimari peyzaj düzenlemesinin gerekliliği fikri ise, Sakarya Atatürk Anıtı'nın soyut kaidesinin oluşmasında ve dolayısıyla Çalık'ın çağdaş soyut plastik bir uygulama fırsatı bulmasında önemli rol oynamıştır. (**Resim 11, 12**)

Heykeltıraş Nusret Suman'ın yapmış olduğu ve döneminin anlayışını yansıtan sivil kıyafet ve akademik bir yapıda tasvir edilen bronz Atatürk figürünün yerleştirildiği kaide ve tören alanının tümünü kapsayan tasarım, orta büyüklükte (600x300 cm) bir havuz ve çevresinde yer alan 140 cm yüksekliğinde granit kitlelerden oluşan bir kompozisyondan meydana gelmektedir.[22] (**Resim 13**)

Meydanla birlikte düşünülerek tasarlanan ve toplumla güçlü bir etkileşim kuran heykel, yüksek bir kaideye oturmadığı ve etrafında baskı kuran bir yapıya sahip olmaması itibariyle erişilebilir ve dokunulabilir bir niteliğe sahiptir. Anıtsal bir alanın tasarım kurgusunda birlikte

Kaynak: Salt Araştırma Gültekin Çizgen Koleksiyon Arşivi

17. Hükümet Meydanı ve solda Sakarya Atatürk Anıtı.

Kaynak: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Koleksiyonu, Hüsnü Gürsel Arşivi (Fotoğraf: Hüsnü Gürsel)

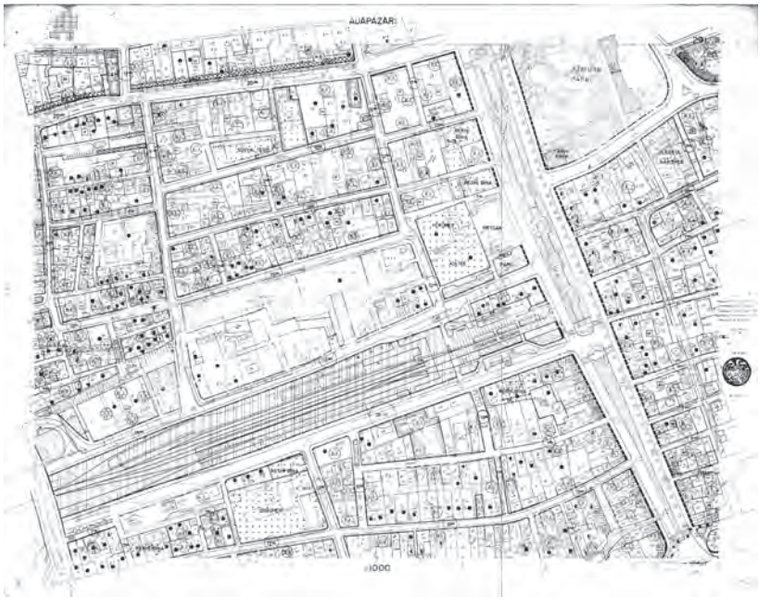
14. 1973 yılına dair Hükümet Meydanı görüntüsü ve adliye binası önünde yer alan Sakarya Atatürk Anıtı.

Kaynak: Salt Araştırma Gültekin Çizgen Koleksiyon Arşivi

15. Sakarya Atatürk Anıtı ve arkada vilayet binası, 1980'ler.

çalışan sanatçı grubu, Atatürk heykeli ile aydınlatma elemanları, su öğesi ve masif granit blokları, meydandaki mimari peyzaj unsurlarıyla bütüncül ve uyumlu bir ilişki içerisinde kullanmışlardır.[23] (**Resim 14, 15**)

Kaynak: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Koleksiyonu, Belediye Arşivi

16. 1986 yılına ait Adapazarı şehir haritası. İdari binalar, Sakarya Atatürk Anıtı ve Hükümet Meydanı planlı bir biçimde görünmektedir. Anıtın konumlandığı yer belirtilmektedir.

Kaynak: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Koleksiyonu, Belediye Arşivi

18. 1999 Depremi sonrası adliye ve maliye binaları yıkılmış, vilayet binası ise hafif hasar almıştır.

Kaynak: Sakarya'dan Kamusal Alan Girişimleri
Kaynak: http://mimdap.org/2008/12/sakaryadan-kamusal-alan-girithimleri/ [Erişim: 17.01.2020]

19. 2000'li yılların başında Vilayet binası, Atatürk heykeli ve kaidenin bir kısmı meydanda, anıtın bütüncül yapısı ve meydanla olan peyzaj ilişkisi tamamen yok edilmiş durumda görünüyor.

Kaynak: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Koleksiyonu, Belediye Arşivi

20. 2008 yılında tasarlanan Sakarya Kent Meydanı ve Atatürk anıtının görünümü.

Kentsel ölçekte 1986 yılındaki şehir haritasından da görüldüğü üzere bulvar-meydan-devlet yapıları-anıt ilişkisinin sağlandığı alanın hemen yanında şehrin gelişimi yönünde merkezî bir rol oynayan İstasyon binası ve meydanı yer almaktadır. (**Resim 16**) Yeni kent meydanı etrafında gelişen yeni yerleşim alanları (banka, iş hanları, ofis blokları) ile güçlü bir uyum içerisinde olan meydan, düzenli ve planlı bir biçimde oluşturulmuştur. Çeşitli mimari peyzaj unsurları yardımıyla sınırlandırılmış bir açık kamusal alan tanımlayan bu alanın odağındaki anıt ise, dönemin mekânsal anlayışı çerçevesinde eski halkevi binasına doğru yönlendirilirmiştir.[24] Resmî yapı imgesiyle bütünleşen alan, kentin toplumsal ve mekânsal hafızasında önemli bir yere sahiptir. (**Resim 17**) Ne var ki, kent içerisindeki bu mekânsal kurgunun günümüzde tüm şehirlerde hızla yok olmaya devam ettiği söylenebilir. Sakarya Atatürk Anıtı ve Hükümet Meydanı'nın kentsel bellekten silinme süreci ise, 1999 depremi öncesi başlamış ve süreç, belediyenin deprem sonrası sağlam bir şekilde ayakta kalan vilayet binası ve Sakarya Atatürk Anıtı'nın ortadan kaldırılarak yerine yeraltı otoparkı ve yeşil alandan oluşan yeni bir meydan tasarlama fikriyle devam etmiştir.

YOK OLAN BELLEK: HÜKÜMET MEYDANI VE SAKARYA ATATÜRK ANITI

1999 Doğu Marmara Depremi'nin oldukça yıkıcı etkiler bıraktığı Sakarya'da, Hükümet Meydanı depremin ana merkezi ve odak noktası konumunda yer almıştır. Şehir merkezinde birçok binanın çökmesine ve yıkılmasına neden olan deprem sonrası afet merkezi olarak kullanılan alanda, alanı tanımlayan unsurlar arasında yer alan devlet yapılarından adliye ve maliye binaları deprem sonucunda yıkılmıştır. (**Resim 18**)

1967 Akyazı Depremi sonrası Yapı Merkezi tarafından sekiz aylık bir zaman içerisinde güçlendirilmiş olan vilayet binası ise depremi yapısal bir hasar almadan hafif hasarlarla atlatmıştır.[25] Deprem sonrası işlevsel olarak kullanılabilir durumda olan bina ve meydan, şehrin kriz merkezi olarak görev yapmıştır.[26] (**Resim 19**) Yapı Merkezi tarafından başlatılmış olan kampanya doğrultusunda vilayet binasının "deprem müzesi" olarak gelecek nesillere aktarılma önerisi, belediyenin afet riski ve acil durum stratejisi bağlamında daha büyük bir kent meydanı inşa etme planı çerçevesinde kabul edilmemiştir. Bu noktada, yerel basın ve halkın tüm itirazlarına karşın 2005 yılında açılan ihale kapsamında, Sakarya Atatürk Anıtı ve vilayet binası yıkılarak alan tamamen boşaltılmıştır. Bu gelişme sonrası, tören ve gösterilerin yapılmasının planlandığı yeni kent merkezi inşa çalışmalarına vakit kaybetmeden başlanmıştır. Deprem sonrası alanda kalan bu iki yapının yıkılma kararlarının nedeni ve kanıtı olarak ise yapılar için düzenlettirilen "hasarlı raporu" gösterilmiştir.[27]

Sakarya Atatürk Anıtı'nın özgün halinin bozulma süreci ise 1999 depreminden daha öncesine dayanmaktadır. Anıtın kaidesi ve meydan peyzajının bütüncül bir elemanı olarak alanda yer alan havuzun "çocukların içine giriyor olması" sebep gösterilerek doldurulması, Sadi Çalık'ın çağdaş tasarım anlayışı sonucu oluşturduğu soyut plastik granit blokların alandan birer birer kaldırılarak yok edilmesi ve son olarak deprem sonrası Atatürk heykelinin meydandan kaldırılarak taşınması sonucunda, alandaki kentsel kimlik ve toplumsal belleği oluşturan ana unsurların hepsi önceleri adım adım ve en sonunda tamamen yitirilmiştir.

Geçici olarak taşınan ve yetkililer tarafından otopark inşası sonrası eski yerine konacağı belirtilen Atatürk anıtı için mimar Siren Çalık, Atatürk figürünün yakışıksız ve

yanlış yapıldığını dile getirmiş, kaidesinin aslına uygun yapılacağı konusunda söz verilerek bilirkişiden ve müellif varislerinden rıza alındığını belirterek anıtın özgünlükten uzak bir heykel ve kaideye sahip olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda meydanda yer alan granit blokların nasıl yok edildiğine dair ise yetkililerden gelen bir açıklamanın olmadığını vurgulamıştır.[29] Bu çerçevede, yanlış bir kentsel planlama anlayışıyla korunamayarak farklı bir şekilde biçimlenen alan, özgün halini tamamıyla yitirmiştir. Sonuç olarak, alanın yeni odak noktası, üslup olarak eskisine benzetilmeye çalışılarak yeniden üretilen fakat tasarım ve estetik açıdan yoksun, çevre peyzajı ve meydanla ilişkisi son derece kopuk bir Atatürk heykeli olmuştur. (**Resim 20**)

Söz konusu alan için 2018 yılında tekrar bir meydan düzenlemesi daha yapılmış ve alan bütünüyle değiştirilerek yenilenmiştir. (**Resim 21**) İlk yapıldığı zaman itibariyle idari bir merkez olarak kullanılan alan, döneminde aktif olarak kutlama, tören ve birtakım politik söylemlerin gerçekleştirildiği bir meydan olma özelliği taşımıştır. Ne var ki, süregelen yıllarda etrafı tamamen yıkılarak yerine mimari peyzaj unsurlarından yoksun, tanımsız ve kimliksiz bir yapıda, atıl, izole ve ölçeksiz bir meydan tasarlanmış ve alan eski fonksiyonunu yitirmiştir. Kentsel mekân nitelikleri açısından, zemin ilişkileri ile mekânsal tanımların geliştirilememesi, alanı besleyecek ve insan gereksinimlerine karşılık verecek unsurların meydanla ve gündelik hayatla örgütlenememiş olması, alanın çok zayıf ve tekdüze bir biçimde kalmasına neden olmuştur. Kent meydanının niteliksiz ve tanımsız biçimlenişi çerçevesinde anıt, mekândan bağımsız, tekil bir biçimde alanda yer almak durumunda bırakılmıştır. (**Resim 22-24**) Bu süreçte, Atatürk anıtının kaidesi, konumu ve meydanla olan ilişkisi yeniden değişmiştir. Ayrıca, anıtın arkasında yer alan bina ve tabela kirliliği, arka panel ve yüksekliği dolayısıyla da meydandaki algısı zorlaşmıştır.[30] Bu bağlamda, yapılan düzenlemeler sonucu anıt ve meydan özgünlüğünü tamamen yitirmiş ve Cumhuriyet döneminde izlenen modernleşme projesinin mekânsal boyutu çerçevesinde oluşturulmuş kurgudan hiçbir iz kalmamıştır.

Sonuç olarak, şehrin yaklaşık elli yıllık tarihine tanıklık etmiş, kentin modern yüzünün simgesi olmuş ve mimarlık tarihi açısından önemli bir yere sahip Sakarya Atatürk Anıtı, Sakarya Hükümet Konağı ve Hükümet Meydanı'nın yok olması büyük bir kentsel bellek ve toplumsal hafızanın yitimine neden olmuştur. Bu bağlamda konu ele alındığında, benzer bir şekilde oluşan birçok kayıp nedeniyle Türkiye'nin diğer kentsel alanlarında yer alan "bulvar, meydan, devlet yapıları, Atatürk anıtı" kurgularının modern mimarlık mirası kapsamında ele alınarak korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Bitirirken, bu yazının alanın mekânsal olarak yitirildiği gerçeğini değiştirmeyecek olsa da literatür - bellekler-de yer etmesi ve aynı zamanda, ülkedeki Cumhuriyet dönemine ait özgün mimari kurguların korunmasına karşı bir farkındalık yaratmasını sağlayacak olması umulmaktadır. ❖

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırlamış olduğu "Kentsel Arayüz-Heykel Kurgusu: Atatürk Anıtları" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynak: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Koleksiyonu, Belediye Arşivi

21. 2018 yılında Sakarya 15 Temmuz Demokrasi Meydanı olarak adlandırılan alanda yeni bir meydan tasarımı inşası. Atatürk Anıtı, ilk ve özgün halinden ve 2008 yılında alana yerleştirilen anıt tasarımından da oldukça farklı bir yapıda bulunmaktadır.

Fotoğraf: Gürkan Okumuş Arşivi

22. Atatürk anıtının meydandaki konumu ve çevredeki yapı bloğu arasındaki görünümü.

Fotoğraf: Gürkan Okumuş Arşivi

23. Anıtın arkasındaki bina ve tabela kirliliğini gösteren görsel.

Fotoğraf: Gürkan Okumuş Arşivi

24. Atatürk anıtının zeminle olan ölçek ilişkisi ve arka tarafta görülen eski Halkevi binası.

KAYNAKLAR
• 2008, **Dünden Bugüne Adapazarı**, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Sakarya.
• Anadol, Köksal, 2006, "Adapazarı Vilayet Konağı Neden ve Nasıl Yıktırıldı?", **Yapı**, sayı:292, s.11.
• 1955, "Plastik Sanatların Sentezi", **Arkitekt**, cilt:1955, sayı:1955-01(279), ss.21-24.
• 1956, "Sakarya Hükümet Konağı Proje Müsabakası", **Arkitekt**, cilt:1956, sayı:1956-03(285), ss.105-108,117.
• 2006, "Görüş ve Tartışma: 'Adapazarı Atatürk Anıtı'nın Son Parçası da Söküldü'', **Yapı**, sayı:291, s.14.
• 27-29 Eylül 2007, Arıoğlu, Ersin; Anadol, Köksal; Arıoğlu, Ülkü A, 2007, "Uluslararası Deprem Mühendisliği Açısından Önemli Bir Olgu ve Kayıp: 'Güçlendirilmiş Adapazarı Vilayet Binası'", **Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu**, ss.241-254.
• Arıtan, Özlem, 2008, "Modernleşme ve Cumhuriyet'in Kamusal Mekân Modelleri", **Mimarlık**, sayı:342, ss.49-56.
• Batur, Afife, 1984, **"Cumhuriyet Döneminde Türk Mimarlığı", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (CDTA)**, ss.1380-1413.
• Çalık, Sadi, 1956, **Resim-Heykel-Mimari Sentezi Üzerine**, Esi no 2.
• Çalık, Siren, 2004, **Sadi Çalık**, İş Bankası Kültür Yayınları, ss.44-45, 64-65.
• Elibal, Gültekin, 1973, **Atatürk ve Resim Heykel**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
• Kafescioğlu, Figen Gül, 2017, "20. Yüzyıl Türkiye'sinden Bir Mimar: Prof. Muhlis Türkmen", **Tasarım+Kuram**, sayı:13, ss.41-56.
• Kortan, Enis, 2012, **Hümanist Bir Mimarlığa Doğru Enis Kortan Proje ve Uygulamalar**, 1952-2005, Boyut Yayın Grubu, Ankara.
• Okumuş, Gürkan, 2021, "Kentsel Arayüz-Heykel Kurgusu: Atatürk Anıtları", Bursa Uludağ Üniversitesi FBE, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bursa, s.397.
• Özkan, Nilay, 2020, **Sakarya Government House and the Transformation of the City Center during the Second Half of the 20th Century**, ODTÜ FBE, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, s.165.
• Savaş, Hande; Okumuş, Gürkan; Okumuş, Gökhan, 2019, "Sakarya Hükümet Konağı", **DOCOMOMO Türkiye Poster Sunuşları Özet Kitapçığı**, Tekirdağ.
• Tekeli, İlhan, 1994, "Bir Modernite Projesi olarak Türkiye'de Kent Planlaması", **Ege Mimarlık**, sayı:95, ss.51-55.
• Tekiner, Aylin, 2010, **Atatürk Heykelleri Kült, Estetik, Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, s.320.
• Türkmen, Muhlis, 1968, "Atatürk Anıtı Meydan Tanzimi", **Arkitekt**, cilt:1968, sayı:1968-03 (331), s.103.
• Yasa Yaman, Zeynep, 2011, "Siyasi / Estetik Gösterge Olarak Kamusal Alanda Heykel", **METU Journal of the Faculty of Architecture**, sayı:28(1), ss.69-98.
• Yavuz, Ezgi, 2020, **II. Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye'de Mimarlık-Sanat Diyaloğu**, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara, s.308.
• Yeşilkaya, Neşe, 2003, **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık**, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.110, 140-147,187.

NOTLAR
1. Tekeli, 1994, s.53.
2. Yeşilkaya, 2003, s.110.
3. Arıtan, 2008, ss.49-51.
4. Yasa Yaman, 2011, ss.71-74. Tekiner, 2010, ss.64-66.
5. Batur, 1984, s.1384. Yasa Yaman, 2002, s.157.
6. Dünden Bugüne Adapazarı, 2008, s.7.
7. Özkan, Nilay, 2020, ss.99-100. Hükümet Konağı önünde oluşan meydan ile hemen yanında yer alan ve kamu yapıları inşası öncesi belirgin bir biçimde düzenlenmeyen İstasyon Meydanı, şehir merkezini yeniden tanımlamıştır. Şehrin kalbi niteliğine sahip bu kamusal alanlarda yaşanan belirgin dönüşümde, meydana hem sembolik hem de resmi bir karakter kazandıran kamu yapıları başat rol oynamıştır.
8. Arkitekt, 1956, s.105.
9. Arkitekt, 1956, s.105.
10. Arkitekt, 1956, s.105.
11. Batur, 1984, s.1403. Özkan, Nilay, 2020, ss.80-81. 1950'li yıllar, mimarlıkta uluslararası sisteme açılışın ilk dönemi olarak nitelendirilmektedir. Bu dönem, uluslararası (international) eğilimin ilkelerinin ve biçimlerinin tasarlanan yapılara uygulanması ve uyarlanmasını ifade etmektedir. Ne var ki, Türkiye'de bu tasarım ilkelerine hakim mimarların sayısının oldukça azlığı bilinmektedir. Bu sebeptendir ki, dönem mimarlığının takibi için mimarlık dergileri önemli bir role sahip olmuştur. Dünyadaki mimarlık yaklaşımlarını anlamak, proje ve uygulamaları görerek Türkiye'ye uyarlamak için dergileri izlemek iyi bir yol ve fırsat olarak görünmüştür.
12. Özkan, Nilay, 2020, ss.79-80.
13. Kortan, 2012, s.167.
14. Kortan, 2012, s.168.
15. Türkmen, 1968, s.103. Kafescioğlu, 2017, s.42.
16. Türkmen, 1968, s.103.
17. Elibal, 1973, s.285.
18. Sadi Çalık'ın Ercüment Tarcan ile birlikte katıldığı ve birincilik ödülüne layık görüldüğü Orta Doğu Teknik Üniversitesi Atatürk Anıtı, figürün soyut bir form içinde kullanılması bağlamında çağdaş anıt ve heykel sentezinin ilk örneğidir. Bu çerçevede, Sakarya Atatürk Anıtı (1964), ODTÜ Atatürk Anıtı'nın (1966) çağdaş ve yenilikçi tasarımının habercisi niteliğine sahiptir denilebilir.
19. Tekiner, 2010, ss.167-173. 27 Mayıs 1960 Askeri müdahalesi sonrası Atatürk anıtı olmayan illere anıt yapılmasını amaçlayan kampanyalar başlatılmıştır. Atatürk imgesinin yeniden üretilme süreci olarak tariflenen bu dönemde figüratif ve tek tip anıt anlayışının sinyallerini veren üretimler gerçekleştirilmiş ve mekânsal birliktelik ve bağlama dayalı kurgudan uzaklaşılmıştır.
20. Arkitekt, 1955, s.21. Çalık, 2004, ss.44-45, 64. Yavuz, 2020, ss.66-67,148-149. II. Dünya Savaşı sonrası plastik sanatlar sentezi ideali çerçevesinde 17 Ekim 1951 yılında kurulan Paris'teki Group Espace'ın birimi niteliğindeki Türk Grup Espas, sanat ve mimarlığın müşterek çalışmasını destekleyen önemli bir girişim olmuştur. 1953 yılında kurulan gruba sonrasında Sadi Öziş de dahil olmuş ve 1955 yılında yayınladıkları bildiri ile grup resmiyet kazanmıştır.
21. Çalık, 1956; Yavuz, 2020, s.130. Çalık'ın anlayışına göre; resim ve heykel, mimari ile bütüncül bir ilişki kurduğunda bağımsız bir nesne olmaktan çıkarak bütünsel bir tasarım düşüncesinin içerisinde yer almaktadır.
22. Çalık, 2004, s.65.
23. Kafescioğlu, 2017, s.51.
24. Çok partili sisteme geçilmesi sonrası ideolojik birtakım nedenler dolayısıyla problem haline gelen halkevleri, 1951 yılından itibaren fiilen kullanılamaz hale gelmiş ve kapatılmıştır. Adapazarı Halkevi, 1927 yılında inşa edilmiş, 1956 yılında Ticaret Lisesi, 1988 yılında İl Defterdarlık Binası ve 1999 Depremi sonrası restore edilerek Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı hizmeti vermiştir. Ayrıca, yapı 1982 yılında tescil edilmiştir.
25. Anadol, K.; Arıoğlu, E.; Aroğlu, Ü., 2007, ss.246-247. 22 Temmuz 1967 Akyazı Depremi'nde ağır hasar alan vilayet binasının bazı teknik ekipler tarafından yıkılıp yeniden yapılma önerisine karşın, yapı geleneksel metotlar çerçevesinde güçlendirilmiştir. Binanın geçirdiği ilk büyük değişiklik, deprem sonrası gerçekleşmiş ve yapının her iki tarafına simetrik betonarme kuleler eklenmiştir. İkinci değişiklik, zemin katın kapatılarak meydandaki sürekliliği sağlayan tasarlanmış açık alanın yok edilmesi olmuştur.
26. Anadol; Arıoğlu; Aroğlu, 2007, ss.249-250.
27. Anadol, 2006, s.11.
28. Yapı, 2006, s.14.
29. Yapı, 2006, s.14.
30. Okumuş, 2021, ss.293-294.